

XI. Yüzyılda Orta Anadolu'ya Ermeni Göçleri

Osman GÜRBÜZ*

ABSTRACT

Armenian Immigration to Central Anatolia in XI. Century

The Armenian people who had lived in Van and Ani in the first part of the eleventh century immigrated to Central Anatolia. During this time, the Turkish raids were targeting the East Anatolia. Some researchers claim that the Armenian immigrations took place due to the attacks carried out by the Turks. However, this claim is not consistent with the historical evidence and truths. The things that forced the Armenians to immigrate to Central Anatolia was the Byzantines and this was a traditional policy of the Byzantines. The Turkish attacks in the East Anatolia provided a proper opportunity for the Byzantines to exploit these attacks. Otherwise, the two events (Turkish attacks and Armenian immigrations) took place synchronicly are not cause and effect of each other.

Keywords: Turkish attacks, Armenian immigrations, XI. century, Sivas-Kayseri, Byzantine policy.

GİRİŞ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde dağınık, küçük prenslikler halinde yaşayan Ermeniler, bu toprakların müslüman Araplar tarafından fetihle, yeni fatihlerin hakimiyetini tanımak zorunda kaldılar. M. 653 yılında Şam valisi Muaviye ve Ermeni prenslerinden Theodor Reştuni arasında varılan anlaşmaya göre yörede yaşayan bütün yerli prensliklerin otonom bir şekilde İslami yönetime bağlılıkları sağlandı¹. Bu bağlılık, zaman zaman ortaya çıkan huzursuzluklar ve ayaklanmalara rağmen X. yüzyıl sonlarına kadar devam etti. Bu tarihten itibaren Bizans, yavaş yavaş söz konusu prenslikleri ele geçirdi. XI. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'ya Türk akınları başlarken Vaspurakan² ve Ani³ prenslikleri yine otonom bir yönetime sahip olmakla birlikte bu kez Bizans'ın egemenliğine girmişlerdi. Ancak birincisi 1021, ikincisi 1045 yılında ortadan kaldırılarak doğrudan Bizans topraklarına katıldı. Bu çalışmamızda X. yüzyılın sonları ve XI. yüzyıl boyunca Bizans-Ermeni

* Dr., Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Laurent, C., *Histoire de L'Arménie-Entre Bizance et l'Islam depuis la Conquête Arabe Jusqu'en 886*, Paris, 1919, s. 29.

2 Vaspurakan: Van Gölü ile Azerbeycan ve Nahcivan arasında yer alan eyaletin ismidir.

3 Ani: Bagratunî prenslerinin yönetim merkezi, bugün Kars vilayeti içinde olup aynı adı taşıyan köy yakınındaki Arpaçay'ın sağ kıyısı üzerinde harabeleri bulunmaktadır.

ilişkilerini toplumsal, politik ve dinî yönleriyle ele alarak "Ermenilerin Türk akınları sebebiyle Orta Anadolu'ya göç ettikleri" şeklinde özetlenebilecek görüşlerin doğru olup olmadığını incelemeye çalışacağız.

I. ORTA ANADOLU'YA ERMENİ GÖÇÜ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELER

Müslüman Türklerin Anadolu'yu tanımasının tarihi çok eskilere inmekle birlikte Selçuklu Türklerinin bölgeye ilk akını, M. 1016-1019 yılında Çağrı Bey'in 3000 atıyla Van yöresine yapmış olduğu akın ile başlar.⁴

Her ne kadar Çağrı Bey'in bu ilk seferinin gerçekleştiği tarih hakkında farklı görüşler varsa da⁵ bir iki yıllık bu farklılığın konumuz açısından fazla bir önemi yoktur. Çağrı Bey, ilk akının ardından sonuncusu 1021 yılında olmak üzere Azerbeycan bölgesine iki akın daha yaptı.⁶ Urfalı Mateos bu ilk akında Ermenilerin yenilgisini ve başlarına gelen felaketin büyüklüğünü öyle acıklı bir dille anlatır ki sanki bundan sonra yeryüzü yıkılıp kıyamet kopacaktır.⁷ Urfalı Ermeni Başpiskoposu Mateos'un trajik üslubunun sonraki tarihçi ve araştırmacılar üzerindeki etkisi ilk bakışta farkedilecek kadar güçlüdür. XIII. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçisi Vardabet Vardan, Vaspurakan kralı Senekerim'in, İranlılar(Türkler)'in tazyiki yüzünden memleketini II. Basileos'a verdiğini belirtir⁸. Renç Grousset ise, "Senekerim Hovennes benzer bir karar aldı, zira İran'dan Türkler geliyordu"⁹ diyerek Vaspurakan prensinin topraklarını Bizans imparatoruna vermek zorunda kalışını, İran'dan Türklerin gelişiyile açıklar. Benzer bir görüşü dile getiren M. Halil Yinanç "Türkmenlerin galebesinden telaş eden ve ülkesini koruyamayacağını anlayan kral (Senekerim) kendi hayatını muhafaza için krallığını imparator II. Bazil'e terketti."¹⁰ demektedir. Yinanç, M. 1045 yılında Ani ve Kars prensliklerinin topraklarını Bizans imparatoruna terkedip Orta Anadolu'ya taşınmalarını da, Türkmen saldırılarına bağlar.¹¹ İbrahim Kafesoğlu, aynı yolu izleyerek Ermenilerin Türkler sebebiyle yurtlarını terkettikleri şeklindeki görüşü paylaşır.¹² Oysa George Ostrogorsky, bölgede çıkan karışıklıkların Bizans imparatoruna başarılı bir müdahale fırsatı doğurduğunu, böylece Gürcistan'ın bir kısmıyla, Vaspurakan'ın Bizans topraklarına ilhakını,¹³ sonraki yıllarda da aynı

4 Urfalı Mateos, *Vekâyînâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyon, Notlar: Edeouart Dulaurer- M. Halil Yinanç, TTK Yayın, 2. baskı, Ankara, 1987, s. 48, 49.

5 Simbat, *Başkumandan Simbat Vekâyînâmesi*, çev. Hrant D. Andreasyon, TTK Kütüphanesi, Tercüme Eserler Serisi, No: 68, I. Nüsha, s. 18. Krş. Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1944, s. 36.

6 Yinanç, a.g.e., s. 36.

7 Mateos, a.g.e., s. 49.

8 Vardabet Vardan, "*Türk Fütûhâtı Tarihi (889-1269)*", çev. Hrant D. Andreasyon, *Tarih Semineri Dergisi*, 1-2, İÜEF Yay., (İstanbul, 1937), s. 166.

9 Grousset, Renç, *L'Enripe du Levant - Histoire de La Question D'Orient-*, Paris, 1949, s. 155.

10 Yinanç, a.g.e., s. 36.

11 Yinanç, a.g.e., s. 34.

12 Kafesoğlu, İbrahim, "*Selçuklular*", *İA*, X, İst., 1993, s. 358.

13 Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Yay., 3. baskı, Ankara, 1991, s. 292.

politika devam ettirilerek Ani'nin de imparatorluğa ilhakını belirtir.¹⁴ Claude Cahen ise Ermenilerin imparatorluğun daha içteki bölgelerine taşınmasının, Bizans politikasının gereği olarak yapıldığını söyler.¹⁵ Yukarıda söz konusu olan iki grubun yanısıra Ermenilerin, hem Bizans hem de Türkler tarafından çok yönlü sıkıştırılmaları sonucu Sivas dolaylarına taşındıklarını söyleyenlerin olduğunu da, burada ifade etmemiz gerekir.¹⁶

Şimdi biz bütün bu farklı görüşlerin doğru olup olmadıklarını nasıl anlayacağız? Acaba bu değerlendirmeler ne ölçüde gerçeği yansıtmaktadırlar? Bu noktaları aydınlatılabilmek için X. yüzyılın sonları ve XI. yüzyıl boyunca sosyal, politik ve dinî yönden Bizans-Ermeni ilişkilerine bakmak gerekecektir.

II. XI. YÜZYILIN BAŞLARINDA BİZANS-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE GERGINLİĞİN ARTMASI ve İKİ ÖNEMLİ OLAY

Tacitus'un "Ambigua Gens"(acaip halk)'i Orta çağda Persler, Araplar, Bizanslılar, Türklerle sürekli sorunlar çıkarmış, batı ülkelerini daima doğulularını cezalandırmaya davet etmiştir.¹⁷ Aslında İslam dünyasının Ermenilere karşı çok esnek ve anlayışlı davranmasına karşın Ermenilerin müslümanlarla anlaşamaması bir dereceye kadar anlaşılabilir, ancak bir Hıristiyan devleti olan Bizans ile gerginliğin açıklanması için sadece Ermeni geçimsizliğinin varlığı yetmez. Hıristiyan bir tarihinin Bizans egemenliğinde bulunan bütün doğu Hıristiyanları için hayıflanarak yaptığı tespit, belli ölçüde hâkimlerin yönetim tarzları hakkında bir fikir verir: "Doğu Hıristiyanları İslamiyetin ilk yüzyıllarında sayı itibarıyla Müslümanlardan fazlaydı, ancak İslamiyet'e karşı birleşik bir cephe kuramamışlardı. Aralarında doktrin anlaşmazlıkları, etnik ayrılıklar olmakla birlikte, bir tek noktada birleşebiliyorlardı: Bizans'a karşı duydukları ateşli kin!"¹⁸ Hiç kuşkusuz Bizans'a karşı duyulan bu öfke X. ve XI. yüzyıllarda daha da artmıştı. Ermeni ve Bizans toplumları arasındaki anlaşmazlıkların boyutları hakkında bir fikir vermesi için Mateos'un anlattığı iki ilginç olayı burada nakledeceğiz:¹⁹

Birinci olay şöyledir: "Eski Kars prensi Aşot'un oğlu Gagik, bir süre Bizans İmparatoru X. Dukas (1059-1067) yanında alıkonulmuştu. Buradaki yaşantısından memnun olmayan prens, İstanbul'dan ayrılarak Selçuklu sultanı Alparslan'ın yanına gitmek için yola koyuldu. Kayseri'ye gelen Gagik, kendi köpeğine Armen²⁰ adını takan ve bütün köpekleri Armen diye çağırarak Ermenilere hakaret eden Kayseri Rum metropoliti Markos'u cezalandırmayı

14 Ostrogorsky, a.g.e., s. 309.

15 Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, 3. baskı, İstanbul, 1994, s. 80.

16 Göyünç, Nejat, "Van", *İA*, XIII, İstanbul, 1993, V, 198 (s. 194-202)

17 Kaşgarlı, Mehlika Aktok, *Kilikya'ya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara, 1990, s. 9.

18 *Bibliotheca Apostolica Vaticana, Revista Islamica- Christiana*, Aziz Atıyalı, *A History of Eastern Christianity*, London, 1968'dan naklen, Kaşgarlı, a.g.e., s. 49.

19 Biz Mateos'un naklettiği birinci olayı çok az bir kısaltma ve değişiklikle sunmaya çalıştık. Metnin tamamı için bkz. Mateos, a.g.e., s. 131-132.

20 Ermeni.

düşünüyordu. Daha önce bunu yapmak istemişse de hem kendisinin Bizanslıların arasında bulunması, hem de metropolitin büyük şöhret ve nüfuzu buna engel olmuştu.

Gagik, Bizanslılar'a karşı müthiş bir öfke duyuyordu, bunun için konakladığı bütün yerlerde Ermeni askerlerine, ileri gelen Rum kadınlarına tecavüz emrini verdi. Gagik Metropolit'in ikametgâhına yaklaşıncı adamlarını göndererek konaklamak istediğini bildirdi. Bundan çok memnurluk duyduğunu belirten Markos, evini donatıp şeref töreniyle Ermeni prensini evine getirdi ve büyük bir ziyafet verdi. Şarapla neşelenmeye başlayan Gagik Markos'a: "İştittüğimize göre güzel bir köpeğin varmış, onu görmeyi arzu ediyoruz" dedi. Markos, Gagik'in, köpeğini isteyeceğini zannedip duymazlıktan geldi. Fakat ısrarlar üzerine bu kez köpeği çağırdılsa da gelmedi; çünkü hayvanı alışık olduğu adla kimse çağırmaya cesaret edemiyordu. Gagik, "onu adıyla çağırın ki gelsin" dedi. Şarabın tesiriyle gevşemiş olan Markos, köpeği "Armen, Armen!" diye çağırınca köpek, bir arslan gibi atlayıp geldi. Gagik, "bu köpeğin adı Armen midir?" diye sorunca son derece mahçup olan Markos: "Yavru olduğu için ona Armen diyoruz" şeklinde karşılık verdi. Gagik: "Armeni mi yoksa Romalı²¹ mı yavrudur, şimdi görürüz" dedi. Onlar önceden büyük bir harar²² hazırlamış bulunuyorlardı. Gagik'in adamları onun bir işaretiyle hayvanın etrafını çevirdiler ve büyük bir gayret sonucu köpeği hararın içine attılar. Bunu gören Markos, köpeği götürceklerini zannedip hiddetlendi ve kendi hizmetçilerini şiddetle azarladı. Gagik, küçümseyici bir gülümseme ile adamlarına elleriyle bazı işaretler yaptı. Onlar derhal dinsiz Markos'un etrafını çevirip zorla "Armen" denilen köpeğin bulunduğu hararın içine metropoliti soktular. Gagik, Markos'la aynı çuvalda bulunan köpeğin şiddetle dövülmesini emretti. Yediği sopaların etkisiyle inleyen köpek, Markos'un üzerine saldırıp onu parçalamaya başladı. Onlar uzun süre Markos'un feryatlarına aldırmaz etmeden bu işlemi sürdürdüler. Torbanın içinden diş seslerinin gıcirtısı ve inlemeler yükseliyordu. Metropolit bu suretle can verdi ve mal varlığı tamamen yağmalandı. Gagik bu olaydan sonra bir daha İstanbul'a dönmedi."

Mateos, naklettiği ikinci olayda²³ ise Rum Ortodoks mezhebinden olan Antakya halkının fenalık ve zulümlerini sayıp döktükten sonra onlarla ilgili aşağıdaki olayı anlatır: "Size yirmi yıl önce Antakya'da vuku bulmuş ve şehirlilerden bizzat işitmiş olduğum garip bir şeyden de bahsetmek istiyorum. Antakyalılar o kadar fena ve Ermenilerden nefret eden insanlardılar ki, şehirlerinde bir yabancıyı tuttıkları vakit onun sakalını kesiyorlar ve kapı dışarı ediyorlardı. Onlar, günün birinde Ani'li meşhur bir adamı tutup soymuş, sakalını kesmiş ve şehirden kovmuşlardı. Bundan son derece müteessir olan adam, Türklerin yanına gidip onlardan 500 kişiyi beraberine almış ve gelip bütün Antakya bölgesini tahrip etmiştir. O, Antakya dükküne ait olan on iki köyü yakmış ve tutmuş olduğu bir çok esiri şehir kapısının

21 Ermenilerin Bizanslılar için kullanmış olduğu bir isimlendirme.

22 Büyük çuval.

23 Mateos, a.g.e., s. 162.

önüne getirip orada öldürmüş ve cesetlerini nehre atmıştı. Sonra şehre seslenip “Ben, sakalını kestiğiniz Şiraklı Georg’um. İşte sakalımın değerli olup olmadığını görünüz” dedi. Sonra büyük miktarda ganimeti berabere alıp uzaklaştı.”

Kuşkusuz bu anekdotların kaynağı bir Ermeni yazardır. Muhtemeldir ki bunlar yazıya geçmeden önce sözlü gelenek içerisinde anlatılarak gelmişti. Biz her iki olaydaki abartı payını hesaba katsak bile Bizanslılar ve Ermeniler arasındaki kavganın boyutlarını çok rahat bir şekilde görmemiz mümkündür.

Elbette iki toplumun ilişkilerinde öfke ve nefretin bu ölçüde tırmanışının çeşitli sebepleri vardır. Ancak biz burada onlar arasında öne çıkan bir faktöre, Bizans’ın kendi resmi mezhebinde olmayan diğer Hıristiyan azınlıkların inançlarına karşı takındığı müsamahasız tutuma biraz olsun değinmek istiyoruz. Zira Ermeni göçlerini anlayabilmemiz için bu konunun aydınlatılması gerekmektedir.

III. FARKLI İNANÇLARA KARŞI ŞİDDETİN TIRMANIŞI

Yukarıda belirttiğimiz gibi Bizans-Ermeni ilişkilerinin en çok gerildiği alanların başında inanç farklılığı gelmekteydi. Yeni teolojik fikirler üretmekten ziyade çeşitli inançları senkretik (bağdaştırıcı) şekilde telif etmeye dayanan Ermeni kilisesi, farklı kararları farklı zamanlarda uygulayan eklektik bir yapıya sahipti.²⁴ Hz. İsa’nın tek tabiatı (ilahî)’na inandığı için monofizit sayılan kilise,²⁵ inanç ve ibadetlerde bazen Katolıklara bazen de Ortodokslara paralel düşünce ve uygulamalara sahipti.²⁶

İşte bu farklılık, Bizans yönetimi ve kilise ruhanîleri tarafından bir türlü kabullenilmeyerek, kâh resmen düzenlenen teolojik tartışmalarla, kâh zor ve baskıyla ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Ermeniler ise, resmi imparatorluk mezhebini batıl²⁷ sayıyorlar, onu kendi saf Hıristiyanlık inançları içerisinden ayıklanması mutlaka gereken zararlı unsurlar olarak niteliyorlardı.²⁸ Rumlar, Kalkedon konsilinin kararlarını kabul etmeyen Ermeni rahiplerini topluca kovup ülkelerinden çıkarıyorlardı.²⁹ Bunlar arasında çok ünlü olan Katolikoslar İstanbul’da gözetim altında tutuluyor, mezhebî görüşlerinden dolayı hakaret ve işkencelere uğruyorlardı.³⁰

İmparator Romen Diojen’in Malazgirt’e giderken Sivas şehrindeki Ermenilere yaptığı tehdit, baskı ve katliam bir çok kaynakta zikredilir.³¹ İmpara-

24 Aydın, Mehmet, “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 355.

25 Aydın, a.g.m., XVII, 355.

26 M. 1198 yılından sonra Katolik dünyası ile irtibata geçen kilise, Katolik Ermeni ve Gregor-yan Ermeni diye ikiye bölünür. 19. yüzyıl misyoner faaliyetleriyle Protestan Ermeni kilisesi doğar. Geniş bilgi için bkz. Aydın, a.g.m., XVII/355.

27 Mateos, a.g.e., s. 113.

28 Mateos, a.g.e., s. 128.

29 Vardan, a.g.e., s. 162.

30 Bkz. Mateos, a.g.e., s. 123; Vardan, a.g.e., s. 179.

31 Bkz. Moteos, a.g.e., s. 141; Vardan, a.g.e., s. 177; Grousset, a.g.e., s. 626.

tor savaş sonrasında Ermeni mezhebini ortadan kaldıracakı tehdidini savuyordu.³² Yine İmparator IX. Konstantin Dukas tahtına sağlamca yerleşince Ani'yi zaptetti ve Bagratunilerin hakimiyetine kesin olarak son verdi. "Rum rahiplerinden haris(açgözlü) bir zümre Ani Prenslığı içindeki zengin piskoposhaneleri, manastırları ve onların gelirlerini ellerine geçirdiler. Ortodoks monofizitlere sonsuz eziyetlere başladılar. Bunların delice yönetimlerinin Ermenilerde meydana getirdiği memnuyetsizlik, Selçukluların başarılarının sırrını anlamada bize yardımcı olmaktadır."³³ Bu baskılar sadece Ermeni mezhebine karşı yapılmıyor, diğer Hıristiyan azınlıklar da baskı ve şiddetten fazlasıyla nasipleniyorlardı. Bizans, Ermenilerin yanı sıra Yakubiler ve diğer kiliselere bağlı Hıristiyanların yaşadığı bölgeleri ele geçirincede Ortodoks kilisesi, öteki kiliselere karşı çok sert yöntemler kullanıyordu.³⁴

Söz konusu kiliselerin dinî önderlerini belli yerlerde zorunlu ikamete mecbur ediyorlar, bu da hoşnutsuzluğu ve Ortodoks kilisesinden kopuşu daha da hızlandırıyordu. Ermeniler kendilerine yapılan dinî baskılar konusunda hem Rum ruhanî sınıfını hem de Hıristiyan halkı birlikte suçluyorlardı. Süryanilerin İncilini defalarca yakan Rum Ortodoksları, Mateos'un ifadesiyle "ahlaksızlıkta Sodom ve Gomora'yi geride bırakmışlardı."³⁵ Fakat şu noktayı hemen belirtmeliyiz ki Bizans, heretik Doğu Hıristiyan mezhepleriyle sadece manevi alanda çarpışmamıştı. Ekonomik sebepler özellikle kilise malları konusu Doğu Hıristiyanlığı ve Bizans arasında çok çetin çatışmalara yol açmıştı.³⁶ Bizans bir yandan dini baskı ve şiddeti sürdürürken diğer yandan bu uygulamaların yol açtığı güvensizliği ve tehlikeleri sezerek merkezîyetçi çabalara ağırlık veriyordu. Ermeni prensliklerinin özerk yönetimleri yerine, topraklarının imparatorluğa katılarak merkezi bir idare altında toplanması daha güvenli gibi görünüyordu.

IV. BİZANS'IN MERKEZİYETÇİ ÇABALARI

Bizans devleti, Ermeni prensliklerini ortadan kaldırarak merkezi yönetim altında toplama işine M. 967 gibi çok erken bir dönemde başlamıştı. Bu tarihte Muş yöresi³⁷ prenslerinden Aşot ölünce oğulları Grigor ve Bagrat'a rağmen Bizans bu bölgeyi ele geçirdi.³⁸ Her ne kadar Aşot'un arazisinin verimli topraklar karşılığında imparatorluğa terkedildiği iddiaları varsa da Grousset'in dediği gibi, bu imparatorluk tarafından zorla dikte ettirilen bir anlaşma olup kimsenin kendi rızasıyla prensliğinden ve mallarından vazgeçmeyeceği açıktır.³⁹ Aslında II. Basileos (976-1025), eyaletlerdeki zengin toprak sahiplerinin, siyasi yönden devleti hangi uçuruma götürdüğünü, ço-

32 Vardan, a.g.e., s. 177.

33 Streck, "Ermeniye", İA, İstanbul, 1933, IV, 320.

34 Cahen, a.g.e., s. 81.

35 Mateos, a.g.e., s. 98.

36 Kaşgarlı, a.g.e., s. 53.

37 Taron.

38 Grousset, a.g.e., s. 493.

39 Grousset, a.g.e., s. 494.

cukluk ve gençlik yıllarından çok iyi biliyordu. Bu yüzden Suriye seferi dönüşünde misafir kaldığı Kapadokya'nın kudretli ailelerinden birinin gücü, imparator üzerinde öyle bir tesir doğurdu ki, II. Basileos onu derhal İstanbul'a çağırıp tutukladıktan sonra mal varlığına devlet tarafından el konuldu.⁴⁰ Honigmann'ın dediğine göre, imparator II. Basileos daha M. 1001 yılında doğu seferine çıkıp Bingöl dağları üzerindeki Havcic'e geldiğinde "...komşu Arap emirliklerine mektuplar gönderilerek bunlara, Vaspurakan'a karşı yağma, ahalinin esir edilmesi, zorla haraç istemek gibi her türlü düşmanca davranış yasak edildi. Vaspurakan'a karşı gösterilen bu hususi alaka, bu hükümdarlığın sonradan ilhakının düşünülmuş ve hatta kararlaştırılmış olduğu fikrini uyandırmaktadı."⁴¹ İmparatorun niyetini kestirmemize yardımcı olacak ikinci bir olay ise bu seferin Eleşkirt durağında gerçekleşti. Şöyle ki: II. Basileos ordusuyla Eleşkirt'te mola vererek bir süre Ani prensi Gagik'in gelmesini bekler. Bekleyiş uzar, beklenen gelmez, çünkü Ani prensi Arzisinin Bizans'a ilhakından korkmaktaydı.⁴² Bunda haksız da değildir; zira önünde Tao prensi Davit ve yukarıda bahsedilen Muş prenslerinin kötü örneği durmaktaydı.

Öte yandan II. Basileos M. 1001 yılında Tao prensi Davit'in topraklarını imparatorluğuna katmasına rağmen Gürcistan kralı Giorgi bu arazi üzerinde hak sahibi olduğunu ileri sürüp yöredeki Ermeni prensleriyle işbirliği yaparak Bizans aleyhinde faaliyetlerini sürdürüyordu. Giorgi 1015-1016 yılında Bizans sınırlarını geçerek bugünkü Oltu yakınlarında bir imparatorluk ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu sırada Bulgar savaşlarıyla meşgul olduğu için bölgedeki gelişmelerle ilgilenemeyen Basileos, M. 1021 martında büyük bir orduyla Erzurum'a ulaştı. Etrafı yakıp yıkarak kendi önünden kaçan Giorgi'yi Gürcistan içlerine kadar takip ettikten sonra, kışı geçirip baharda yeniden saldırıya geçmek üzere Trabzon'a çekildi.⁴³ İşte imparatorun buradaki ikameti esnasında, Vaspurakan prensi Senekerim-Hovennes, büyük oğlu Davit ve Reş-tunik papazı Elize'yi Trabzon'a göndererek Orta Anadolu'daki bazı şehirler karşılığında topraklarını Bizans'a terkedeceğini bildirdi. İmparatorla varılan anlaşma sonucunda Sivas'tan Fırat'a kadar olan araziler Vaspurakan karşılığında Senekerim ve yeğeni Derenik'e verildi. Rivayetlere göre 14.000 kişi, 10 şehir, 72 kale ve 400 köyü terkederek yeni topraklarına yerleştiler.⁴⁴

Burada karanlıkta kalan bazı noktalara değinmek gerekiyor. Önce bu olayın sebebi olarak gösterilen "...batıdan Bizans'ın ilhak politikası doğudan Türkler'in yeni akınları arasında tehdit edilen⁴⁵ Senekerim, topraklarını terketmek zorunda kaldı" şeklindeki görüşler, bir yana bırakılarak yukarıda ifade edildiği gibi bir çok araştırmacı, "Türk akınları sebebiyle Ermeniler Van

40 Ostrogorsky, a.g.e., s. 284.

41 Honigmann, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret İştan, İÜEF Yay., İstanbul, 1995, s. 156; Grousset, a.g.e., s. 533.

42 Grousset, a.g.e., s. 534.

43 Grousset, a.g.e., s. 553-54.

44 Honigmann, a.g.e., s. 166; Grousset, a.g.e., s. 554.

45 Grousset, a.g.e., s. 503.

yöresini terkettiler” iddiasını dile getirir.⁴⁶ Oysa “kıyametin koptuğunun habercisi” olarak gösterilen Türk akınının üzerinden en az üç yıl geçmiştir. Bu süre içerisinde Vaspurakan Ermenileri neyi beklemişlerdir? Topraklarını Bizans’a ilhak etmek isteyen Senekerim ve halkı, illa da Bizans imparatorunun Trabzon’a gelmesini mi bekliyorlardı? En küçük işleri için bile İstanbul’a heyetler gönderen Ermeniler, imparatoru fazlasıyla sevinderecek böyle bir haberi niçin göndermemişlerdir? Tomas Arzurunî, Vaspurakan Ermenilerini kastederek: “Onlar işgalcilere karşı direndiler, ülkeyi onlara yağmalatmadılar. Çünkü onlar erişilmez Van şehri kalesi ve bulutlara ser çeken (başı degen), zaptedilmez sarp Amik kalesine sahiptiler”⁴⁷ demektedir, o halde bu kaleler henüz Ermenilerin elinde olduğuna göre 3-5 bin kişilik Türk akıncı birliklerinden niçin bu kadar çok korkmaktadırlar? Yoksa Ebu'l-Ferec Gregory'nin belirttiği gibi “Ermenilerin ayak takımı korkarak kalelerini Roma kralı Basil'e verdiler” ise bu Senekerim'e rağmen mi gerçekleşmiştir? Ayak takımı denilen kimselerin arkasında kimler vardır? Yine Tomas Arzurunî'nin, bu alışverişin ahmakça olmayıp Hıristiyanların iyiliğine yapıldığını söylemesi,⁴⁸ ta o günlerden bize ulaşan bir tür Bizans propagandası hissini uyandırıyor gibidir. Diğer yandan Senekerim'in topraklarını Bizans'a devrettikten bir yıl sonra II. Basileos'a karşı planlanan bir ayaklanmada isminin geçmesi,⁴⁹ topraklarının elinden zorla alınma ihtimalini güçlendirmektedir. Kaşgarlı, Aristakes'in konuyla ilgili şu tespitini bize aktarır: “Senekerim, II. Basileos'dan küp küp altın, değerli eşyalar, ipek kumaşlar alarak bir tür satış akti yapmıştır.”⁵⁰

Öte yandan başkenti Ani olan bölgedeki ikinci Ermeni prensliğinin de, bundan çok kısa bir süre sonra topraklarını Bizans'a devrettiği kesin olarak bilinmektedir. “Ermeni-Ani prensi Sembat (1018-1041) Bizans'a karşı yapılan savaşta Abhaz-Gürcü kralı Giorgi'nin müttefikleri idi. Memleketinin başına eski Gürcü müttefiklerinin 1021 yılında uğradıkları aynı korkunç akibetin gelip çatacağından endişe ederek⁵¹ 1022 yılının başlarında Katalikos Petros'u Trabzon'a, imparatorun yanına yolladı.”⁵² Yapılan anlaşma gereğince imparator Ani'nin anahtarlarını teslim karşılığında Sembat'ı magistros⁵³ ve ömrü boyunca Ani valisi yaptı. Anlaşıldığına göre kardeşi Aşot'un da benzer taahhütleri kabul etmesi gerekirdi.⁵⁴ Daha sonra görüleceği üzere Bizans bu anlaşmanın meyvelerini ancak 1045 yılında toplayabildi. IX. Konstanti-

46 Vardan, a.g.e., s. 166; Yinanç, a.g.e., s. 36; Kafesoğlu, a.g.m., s. 358.

47 Tomas Arzurunî, (*Constinuation*), Livre III, ch. XLI, p. 247'den naklen Grousset, a.g.e., s. 552.

48 Ebu'l-Ferec Gregory (Bar-Hebraeus), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, İng. çev.: Ernest A. Wallis Budge, trk. çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1986, I, 274. Ayrıca krş. Tomas Arzurunî'den naklen Grousset, a.g.e., s. 554.

49 Grousset, a.g.e., s. 558.

50 Aristakes'ten naklen, Kaşgarlı, a.g.e., s. 89.

51 Grousset, a.g.e., s. 557.

52 Honigmann, a.g.e., s. 166.

53 Magistros: Beşinci dereceden Bizans şeref ünvanı. Geniş bilgi için bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK. Yay., Ankara, 1999, s. 234-235.

54 Honigmann, a.g.e., s. 166.

nos Monomak (1042-1054); II. Basileos'un bölgedeki ilhak siyasetini aynen devam ettirerek Ani prensliğini topraklarına kattı.⁵⁵ Fakat bu çok kolay olmamıştır. 1041 yılında Ani prensi Sembat ve Aşot ölünce araziler yeğeni III. Gagik'e kaldı.⁵⁶ Yeni prens Bizansın vasallığını kabul etmesine rağmen kendisine amcasının önceki imparatora yaptığı taahhüt hatırlatılarak toprakların devri istendi. Cevap "hayır" olunca Ani'ye yeni bir Bizans seferi düzenlendi.⁵⁷ Başında Parakoimomenos adlı bir harem ağasının bulunduğu imparatorluk ordusu, Vahram Pahlavunî komutasındaki Ermeni birlikleri tarafından bozguna uğratarak Oltu'ya çekilmek zorunda kaldı.⁵⁸ Bizans, asla yılgınlık göstermeyerek Beni Şeddatlı Duvin Emiri Ebu'l-Esver'a bir mektup gönderip Ani'yi işgal etmesini ister. Aldığı yerlerin kendisinde kalma şartını ileri süren Ebu'l-Esver'ın teklifi Bizans tarafından kabul edildi.

Yeni girişiminde fazlaca bir başarı elde edemeyen Bizans, bir takım entrikalarla Gagik'i İstanbul'a çağırıp onu imparatorun yanında alıkoyar.⁵⁹ Arkasından Bizans yanlısı bir politika izleyen Patrik Petras ve Sargis Ani'nin anahhtarlarını imparatora göndererek şehrin kendisine verildiğini açıklarlar. Bir süre bu duruma direnmek isteyen Gagik, çaresiz sonucu kabullenmek zorunda kalır.⁶⁰ Böylece Ani Bagratunî prensliği sona erer ve toprakları merkezden vali olarak gönderilen hadım Parakoimomenos tarafından yönetilmeye başlanır.

Grousset, Ani prensliğinin topraklarının işgal edilmesi için Şeddadiler ile yapılan anlaşmayı Hıristiyanlar için gerçek bir ihanet olarak niteler ve Ermenilerin Kapadokya'ya götürülmesinin sadece yanlış bir iş olmayıp, aynı zamanda yanlış bir hesap olduğunu belirtir⁶¹. Ancak yirmi yıl öncesine oranla Türk akınları şiddetlenip artmasına rağmen kimse Ani'nin ilhakından Türkleri sorumlu tutmaz; zira Bizanslılar, daha önce Vaspurakan'un ilhakında olduğu gibi, sarayın şaşmaz politik ve diplomatik yöntemlerini değil, bu kez herkesin gözü önünde cereyan eden şiddet ve savaş devreye sokmak zorunda kalmışlardı.

V. BİZANS'IN GELENEKSEL ERMENİ POLİTİKASI

Bizans ve Ermeniler arasında derin bir husumetin hüküm sürmesi,⁶² iki toplum ilişkilerini esaslı bir biçimde etkilemiştir. İmparatorluk hiçbir zaman Ermeni toplumuna güvenememiş, buna karşılık Ermeni derebeyleri de Bizans'a karşı çelişkili, ikiyüzlü bir politika izlemek yolunu tutmuşlardır.⁶³ Bizans, Justinyanus (M. 705-711)'tan Konstantin Monamak (M. 1042-1054)'a

55 Ostrogorsky, a.g.e., s. 309.

56 Honigmann, a.g.e., s. 173.

57 Mateos, a.g.e., s. 80; Hanigmann, a.g.e., s. 173; Grousset, a.g.e., s. 574.

58 Mateos, a.g.e., s. 81; Honigmann, a.g.e., s. 173; Grousset, a.g.e., s. 578.

59 Mateos, a.g.e., s. 79; Honigmann, a.g.e., s. 173.

60 Mateos, a.g.e., s. 79; Grousset, a.g.e., s. 581.

61 Grousset, a.g.e., s. 581.

62 Dulaure, Edouard, *Mateos Tercümesi*, s. 326, dipnot: 79.

63 Kaşgarlı, a.g.e., s. 87.

kadar Ermenilerin Ermenilik niteliklerini yok etmek (desarmeniser) için çaba göstermiştir.⁶⁴ Bu sebeple uygun fırsatlar ortaya çıkınca Ermeni prensliklerine müdahale girişimini hiç kaçırmamıştır.⁶⁵ Bu beylikler ele geçirilince, Bizans yönetimi sınır bölgelerine kendi ordusunun birliklerini yerleştirip buradaki önemli Ermeni ailelerini imparatorluğun daha içteki bölgelerine taşıyarak oraları nüfuslandırmayı düşünmüştür. Bu yolla Ermenilerin Kapadokya, Kilikya ve Kuzey Suriye'deki çeşitli eyaletlere yerleştirildiklerini görüyoruz.⁶⁶ Ermeni halkını yaşadıkları topraklardan Trakya ve Makedonya'ya nakletmek Bizans politikasının eski bir geleneği idi. Nitekim II. Basileos, Bardas Skleros isyanını bastırınca onları yeniden hesaba kattı ve 979-986 yılları arasında çok sayıda Ermeni'yi Makedonya'ya yerleştirdi.⁶⁷ Boşalan topraklar Bizans'a katılıyor⁶⁸ ve bunlar üzerinde yeni yönetim birimleri oluşturuluyordu.⁶⁹ Ayrıca Trakya ve Makedonya'ya nakledilen Ermeniler, orada Bulgarlara karşı cepheye sürülüyordu⁷⁰. Böylece çift yönlü bir yarar elde etme yoluna gidiliyordu. Yukarıda vurgulandığı gibi bu uygulamalar, sadece Ermenilere yönelik olmayıp bütün azınlık ve bağlı diğer devletleri kapsayan merkezîyetçi politikaların sonuçlarıydı. Nitekim Honigmann, Konstantin Monomak'ın 50.000 kişilik Gürcü ordusunu yani yerli milisleri ortadan kaldırarak, bu memleketi elde tutmak yerine ağır vergiler koymasını "meş'um" bir karar olarak niteler.⁷¹

Ermeni prensliklerinin Bizans tarafından ilhaki hakkında araştırmacılar tarafından çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Adı geçen oluşumların ortadan kaldırılmasını Bulgaristan'ın Bizans yönetimine geçmesine benzeten Ostrogorsky "nasıl Bulgaristan'ın itaat altına alınması, devlet ile kuzeydeki göçebe milletler arasındaki ayırıcı duvarı yıkmış idiyse, IX. Konstantinos zamanında Ermeni bölgelerinin ilhaki ile Türklere yeni bir taarruz alanı sağlanmıştı. Devletin iç kudretsizliği ve savunma gücünün gerilemesi ise Selçuklulara kısa zamanda Bizans'ın asıl çekirdek arazisine giden yolu açtı."⁷² Çünkü Bulgaristan'ın ilhakından sonra Peçeneklerin yağma akınları artık devletin düşmanları olan Bulgarlara değil, doğrudan doğruya Bizans topraklarına yapılıyordu. Fakat Bizans buna aldırış bile etmiyordu.⁷³ Mateos da Ermenilerin Bizans içindeki varlıklarının yok edilmesini imparatorluk için "koruyucu sur"un yıkılışı olarak değerlendirir. "Çünkü onlar (yani Bizans Rumları) Ermeni milletin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarmış götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle, askerlerin ve kuman-

64 Aristagues Lastiverts'i'den naklen Kaşgarlı, a.g.e., s. 53. Krş. Grousset, a.g.e., s. 586.

65 Ostrogorsky, a.g.e., s. 292.

66 Cahen, a.g.e., s. 80.

67 Grousset, a.g.e., s. 513.

68 Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi*, çev.: Haluk Şarman, İstanbul, ts., II, 258.

69 Yinanç, a.g.e., s. 34.

70 Kaşgarlı, a.g.e., s. 13.

71 Honigmann, a.g.e., s. 176.

72 Ostragorsky, a.g.e., s. 318.

73 Grousset, a.g.e., s. 309.

danların desteği olan suru kendi elleriyle yıkılmışlardı.”⁷⁴ Her ne kadar bu nakil işleminin olumlu sonuçları görülse de, bazen de yerleştikleri bölgelerdeki nüfuzlu aileler kaybolup yerlerine çok uzak temaların yönetici ve komutanları gelince, saldırıları püskürtmek için uzun zaman Bizans’ın emir ve yardımını beklemek gerekiyordu. Oysa yeni durumda Bizans ve bölge yöneticileri müdahale edinceye kadar saldırıyı yapanlar, yurtlarına dönmüş oluyorlardı.⁷⁵

VI. SONUÇ

XI. yüzyıl başlarında Doğu Anadolu bölgesinde iki Ermeni prensliği göze çarpar. Bunlardan birincisi, Van yöresinde bulunan Vaspurakan prensliği, diğeri Ani civarına hâkim olan Ermeni Ani prensliğidir. İlki, 1021, ikincisi 1045 yılında topraklarını Bizans’a devrederek Sivas ve Kayseri dolaylarına göçerler. Bu nakil işlemleri esnasında Doğu Anadolu’ya Selçuklu akınları devam etmekte olduğu için bir çok araştırmacı, Ermenilerin topraklarını terkederek Orta Anadolu’ya taşınmasını Türk akınları sebebiyle olmuş gibi göstermek ister. Oysa durum yakından incelenince, bunun tarihi gerçeklerle bağdaşmadığı görülür. Burada iki olaydan biri, diğerinin sebebi olmayıp sadece iki olayın eş zamanlı olarak gerçekleşmesi söz konusudur.

Ermenileri İç Anadolu’ya göçe zorlayan Türkler değil, Bizanslılardır. Üstelik bu yeni bir şey olmayıp Justinyen’den beri devam edegelen eski bir imparatorluk geleneğidir. Adı geçen dönemde bir yandan Bizans-Ermeni gerginliğinin iyice artarak güvenin yok olması, diğer yandan imparatorluğun merkeziyetçi politikalara yönelmesi kadim Bizans politikasının yeniden yürürlüğe konulmasını gerektirmiştir. Türk akınları, sadece Bizans’a Ermenilere yönelik politikalarını uygulayabilmek için iyi bir fırsat oluşturmuştur. Öte yandan Bizans’ın Ermenilere yönelik politikalarının onlarda meydana getirdiği memnuniyetsizlik, Selçuklu Türklerinin Anadolu’daki başarılarına önemli katkılar sağlamıştır.

74 Mateos, a.g.e., s. 111.

75 Grousset, a.g.e., s. 587.

